

UDK336(091)
Pregledni članak
Primljeno: 27.09.1993.Dr. ĐURO MEDIĆ,
Ekonomski fakultet Zagreb**KEYNESOVA KONCEPCIJA
POSLOVNIH OČEKIVANJA**

U ovom članku autor sistematizira i interpretira Keynesovu koncepciju poslovnih očekivanja, procjenjujući da se radi o daptivnim očekivanjima. On pokazuje ulogu i značaj tog pojma u Keynesovu modelu privrede i keynesijskoj politici stabilizacije. Razmatrajući razne vrste očekivanja (poduzetnička, spekulativna, inflacijska itd.), autor detaljnije prikazuje Keynesovu verziju adaptivnih inflacijskih očekivanja i njihovu ulogu u uspjesima i neuspjesima neokeynesijanskog upravljanja privredom.

1. UVOD

Keynesovu koncepciju poslovnih, posebno inflacijskih očekivanja i njenu političku unutar neoklasične sinteze mnogi utjecajni ekonomisti tretiraju kao slabu stranu i jedan izvor krize neokeynesijanizma. Budući da se ta koncepcija rijetko susreće u historijskim, udžbeničkim i analitičkim prikazima Keynesove teorije, ovdje ću pokušati rekonstruirati Keynesovu koncepciju poslovnih očekivanja i njenu ulogu u ekonomskoj politici.

**2. POJAM I ZNAČAJ POSLOVNIH
OČEKIVANJA U KEYNESOVOJ
TEORIJI I POLITICI**

Pojam očekivanja, odnosno razne vrste poslovnih očekivanja često se javljaju u Keynesovoj teoriji i politici. Ovaj pojam Keynes koristi u djelima *A Treatise on Money* (Traktat o novcu, 1930.), *A Treatise on Probability* (Traktat o vjerojatnosti, 1921.), a naročito u poznatoj knjizi *The General Theory of Employment, Interest and Money* (Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca, 1936.)¹

Očekivanja su i kod Keynesa povezana sa *vremenskom dimenzijom ekonomske aktivnosti* (uključujući i ekonomsku aktivnost vlade) čiji su *efekti u budućnosti neizvjesni*, ali je *procjena budućih efekata* važna za pokretanje i opseg *sadašnjih* poslovnih aktivnosti. U Keynesovom makroekonomskom modelu i u njegovoj ekonomskoj politici pojam *očekivanja* ima važniju ulogu od one koju su mu dodjeljivali raniji klasični i neoklasični ekonomisti. On, zapravo, kod Keynesa ima polaznu i principijelnu ulogu u sferi *ekonomske dijagnostike*. U sferi "ekonomske terapije" njemu odgovara *princip efektivne potražnje*.

Raniji klasični i neoklasični ekonomisti, slijedeći mehanicističku koncepciju ekonomije, tretirali su veze ekonomskih kategorija uglavnom kao funkcionalne i determinističke. Poslovna očekivanja privrednih sub-

¹ Vidi: Keynes J.M.: *A Treatise on Probability*. Macmillan. London. 1952. (1921.); Keynes J.M.: *A treatise on Money*. Macmillan. London. 1950. (1930.); Keynes J.M.: *Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca*, CKD, Zagreb 1987. (1936.).

O shvaćanju očekivanja u raznim školama ekonomske misli vidi detaljnije: Sheila C. Dow: *Macroeconomic Thought*. Blackwell. Oxford. 1985, str. 137-167.; Shackle G. L. S.: *Expectation in Economics*. Cambridge University Press. London 1952.

jekata - bila ona ispravna ili pogrešna - tretirana su kao izvjesna i egzogena varijabla, pretpostavljajući obično da nikakve promjene u očekivanjima ne mogu bitnije utjecati na poslovnu aktivnost i njene buduće efekte. Budući efekti sadašnjih privrednih aktivnosti mogu se, u klasičnom modelu stabilne privrede, predvidjeti s visokim stupnjem vjerojatnosti. U centru klasične i neoklasične koncepcije ekonomije nalazi se zamišljeni, idealni tip privrednog subjekta, poznati "homo oeconomicus" koji, u uvjetima rijetkosti resursa i dobara, minimizira radne napore i troškove, a masimizira profit.

3. KEYNESOV ODNOS PREMA NEOKLASIČNOJ KONCEPCIJI OČEKIVANJA

Premda nije napustio mehanicističku koncepciju ekonomije, Keynes je u vrijeme svog udaljavanja od neoklasične škole sumnjao u njenu spoznajnu valjanost i korigirao je u nekim elementima. Kritizirajući metodološki individualizam on je isticao stav da ono što je dobro za jednog čovjeka, "homo oeconomicusa", ne mora biti dobro i za društvo kao cjelinu. Promatrajući privredu s makroekonomskog stanovišta, Keynes je uočio njenu nestabilnost i počeo naglašavati značaj *neizvjesnosti poslovanja i poslovnih očekivanja*.

Predkeynesijanska neoklasična škola više je objašnjavala kakva bi, promatrana sa stanovišta ekonomskog liberalizma, privredna stvarnost *trebala biti*, nego kakva ona *stvarno jest* u određenom povijesnom vremenu i prostoru.

U neoklasičnom modelu privrede ciljevi i vanjska ograničenja su poznati, očekivanja stabilna, a budući efekti sadašnje poslovne aktivnosti uglavnom predvidivi, jer je čitav privredni sistem stabilan i uravnotežen.

Istražujući privredni sistem kakav on stvarno jest i opcijske mogućnosti upravljanja tim sistemom, Keynes je zaključio da je tržišna privreda nestabilna; da su rezultati poslovanja neizvjesni; da je budućnost nepoznata i da je privredni subjekti ni u kratkom roku ne mogu precizno predvidjeti. Isto tako su nestabilna i promjenjiva i očekivanja privrednih subjekata. Ona se svakodnevno mijenjaju pod utjecajem promjena na tržištu ili zbog promjena vladine politike. Novosti o događajima svakodnevno proizvode "talase optimizma i pesimizma"; U kriznom vremenu - kada se povećava neizvjesnost i nepovjerenje - oni će, ističe Keynes, izazivati velike *fluktuacije investicijske i ukupne efektivne potražnje*.

Promjenjive kalkulacije o budućnosti mogu, na najvažnijim tržištima, dovesti do raznih rezultata, ali ne i do pune zaposlenosti i stabilnosti cijena. Monopoli, masovna nezaposlenost, recesija i slične nepoželjne pojave nisu kako ih je neoklasika objašnjavala - iznimke i posljedica odstupanja od potpune tržišne konkurencije (tj. od onog stanja "kakav bi svijet trebao biti"), već su, prema Keynesu, posljedica unutrašnjih protivrječnosti sistema i njegova trajnija osobina.

Tražeci nove metode stabilizacije kapitalističke privrede, Keynes je, pored ostalog, razmatrao i način formiranja, stanje i načine mijenjanja poslovnih očekivanja kod raznih socijalnih grupa i privrednih subjekata, pokušavajući formiranje, stanje i promjene poslovnih očekivanja iskoristiti i ugraditi u novi koncept kratkoročne stabilizacije tržišne privrede.

Promjenu odnosa prema prethodnoj neoklasičnoj teoriji i tezu o mogućnosti utjecaja na zaposlenost i proizvodnju, pomoću manipulacija s novcem i očekivanjima, Keynes je tretirao kao bitnu osobinu svoje teorije i politike te kao veliku novost u dotadašnjoj ekonomskoj misli.

Nasuprot prethodnoj neoklasičnoj školi koja je dokazivala (a) da su očekivanja egzogena, poznata i stabilna, (b) da promjene u očekivanjima i novčanoj sferi ne mogu bitnije utjecati na realne varijable, Keynes, naprotiv, dokazuje da su očekivanja endogena, promjenljiva te da stanje i način promjene očekivanja i ponašanja mogu bitno utjecati na realne ekonomske varijable (zaposlenost, proizvodnja i sl.). U pisanju "Opće teorije, zaposlenosti, kamate i novca" (1936.), najviše su ga - kako sam kaže - mučila tri pitanja: prvo, izbor količinskih jedinica primjerenih problemima cjelokupnog privrednog sistema; drugo, uloga očekivanja u ekonomskoj analizi; i, treće, određivanje veličine narodnog dohotka.²

Objašnjavajući pristup i osobine nove teorijske paradigme Keynes je (1935.) kao svoje otkriće, isticao sljedeće:

"...novčana privreda je prvenstveno takva da su promjene stavova o budućnosti sposobne utjecati na veličinu zaposlenosti, a ne samo na smjer promjene. Naše istraživanje privrednog ponašanja u sadašnjosti, na koje utječu promjenjeni stavovi o budućnosti, jest pristup koji ovisi o međusobnom djelovanju ponude i potražnje; on je na taj način vezan s našom temeljnom

² Keynes J.M.: Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca, str. 41. Vidi još: Stoks Mark: Uncertainly in Keynes's General Theory. - in: "History of Political Economy", No. 12, 1980., str. 372-382.

teorijom vrijednosti. Tako dolazimo do općenitije teorije koja klasičnu teoriju, kakvu je poznajemo, uključuje kao poseban slučaj. (...) "Osnovna važnost novca izvire iz toga što predstavlja vezu između sadašnjosti i budućnosti".³

4. OČEKIVANJA I PRINCIP EFEKTIVNE POTRAŽNJE

Detaljnija analiza Keynesovog dijela pokazuje da je on čuveni *princip regulacije efektive potražnje*, kao nov način rješavanja privredne krize, izvodio ne samo iz analize dotadašnjeg ekonomskog *znanja* i krizno-deflatornog stanja privrede (što se često naglašava), već ga je istovremeno zasnivao i na analizi tadašnjeg stanja svijesti o privredi, naglašavajući značaj *poduzetničkih očekivanja* (što historičari i analitičari najčešće ne spominju). U situaciji nepovoljne efektive potražnje, nedovoljen potrošnje i deflacije, poduzetnička očekivanja bila su pesimistička i nestimulativna. Keynesovi predlozi da se kriza rješava regulacijom, odnosno *povećavanjem novčane mase i efektive potražnje*, predstavljaju put i sredstvo indirektnog mijenjanja poduzetničkih očekivanja. Radi se o novom, indirektnom utjecaju na formiranje pozitivnih očekivanja poduzetnika da će proizvedenu robu moći prodati i ostvariti profit.

Da bi došao do ovakvog rješenja Keynes je, prije toga, morao *napustiti* tzv. klasičnu dihotomiju, tj. tezu o razdvojenosti realnih (robnih) i novčanih agregata, zatim tezu o razdvojenosti teorije vrijednosti i teorije raspodjele, zatim tezu o neutralnosti novca. Nasuprot klasičnoj dihotomiji on je formirao tezu da promjene novčanih varijabli (nominalne novčane mase, nominalne najamnine i sl.) mogu, u kratkom roku, izazvati promjene (povećanje ili smanjenje) realnih agregata (proizvodnja, zaposlenost, realni narodni dohodak i sl.).

Ovakva šira interpretacija olakšava razumjevanje (a) spoznajne valjanosti, (b) političke funkcije, (c) teorijskih i političko-ideoloških dometa te (d) uspona i krize keynesijanizma. Ona nam istovremeno olakšava razumjevanje (e) pojave i uspona "ekonomske racionalnih očekivanja" koja se javlja kao alternativa

Keynesu i neoklasičnom keynesijanstvu (u Samuelsonovoj sintezi).

5. "OKVIRI" I OSOBINE ADAPTIVNIH OČEKIVANJA

Keynesova koncepcija ponašanja privrednih subjekata i privrednog sistema ima nekoliko bitnih osobina, odnosno postulata kojim on opisuje dominantno stanje privrede u njegovom vremenu. Ovdje ćemo ih ukratko izložiti, jer su važni za razumjevanje Keynesove teorije i politike. Važni su i za razumjevanje kasnijih teorijsko-političkih reakcija na krizu neoklasičnog keynesijanstva.

5.1. Nepotpuna konkurencija i nepotpune informacije

U strukturi tržišta, u Keynesovo vrijeme, dominira nepotpuna (ograničena) konkurencija, rigidnost najamnina i cijena nadalje i nepotpuna informiranost privrednih subjekata. Viškovi ponude na tržištu radne snage ne mogu se "očistiti" oscilacijama (licitacijama) najamnina i cijena. Ranije (neoklasične) *pretpostavke o potpunoj konkurenciji i potpunoj informiranosti* pojedinih i poduzeća - predstavljaju, prema Keynesu, nerealnu viziju stvarnosti, tj. opis nekog (neoklasičnog) *poželjnog*, a ne stvarnog stanja privrede. Stvarno stanje privrede karakterizira nestabilnost, neizvjesnost, nepotpuna informiranost, različita (heterogena) očekivanja i slično.

5.2. Količinsko versus cjenovno prilagođavanje

Budući da su cijene i najmnine u kratkoročnoj dinamici privrede uglavnom fiksne, pojedini privredni subjekti prilagođavaju se tržišnim oscilacijama i politici - prvenstveno i najprije pomoću promjena *količina* proizvedenih roba, uloženog rada itd, dok se *cjenovno* prilagođavanje prema Keynesu zbiva kasnije, sporije i u dužem roku. Prethodna, Marshallova i ostala, neoklasična teorija dokazivala je, naprotiv, da u privrednoj stvarnosti dominira *cjenovno prilagođavanje*. Neoklasična, dakle, pretpostavlja stanje u kojem privredni subjekti, na promjene ponude, potražnje i vladine politike, trenutno reaguju povećanjem ili smanjivanjem svojih cijena (što brzo "čisti" viškove roba ili potražnje na pojedinim tržištima). Prilagođavanje količina proizvedenih roba, uloženog rada itd. traje, prema neoklasiци, duže vremena.

Pretpostavke o kratkoročnoj rigidnosti ili fleksibilnosti nominalnih najamnina i cijena predstavljaju,

³ Keynes J.M.: Opća teorija zaposlenosti kamate i novca, str. 14 i 170. Navedene stavove o novcu, koje nalazimo kod Keynesa i nekih drugih teoretičara, neki autori koriste za dokazivanje teze da opća ravnoteža u privredi, koja se zasniva na novcu i terminskom ugovaranju i plaćanju kupoprodaje roba, jednostavno nije moguća. Vidi: D. Bell: Modeli i realnost u ekonomskim raspravama, "Treći program Radio Sarajeva", br. 57-58, 1987. g., str. 63, 100, 130.

zapravo, formalna (institucionalna) ili neformalna "pravila tržišne igre" i stav koji se lako, empirijski može provjeriti. Privreda i model privrede u kojim dominira kratkoročna rigidnost nominalnih najamnina i cijena (što prihvaća i opisuje Keynes) nazivamo - *fix price system*, a privreda i model privrede u kojima dominira fleksibilnost nominalnih najamnina i cijena označavaju se sintagmom - *flex price system*. Neoklasični *flex-price system* zamijenjen je, koncem dvadesetih godina, s keynesijanskim *fix-price system-om*, kako u privredno-političkoj praksi tako i u dominantnom načinu politekonomskog mišljenja.

Polazeći od kolebljivih očekivanja (posebno na tržištu radne snage, tržištu novca i tržištu kapitala) i teze o nestabilnom, cikličkom karakteru tržišne privrede, Keynes je pokušao objasniti kako *cjelina* privrede funkcionira kao *sistem* i kako se iz tog funkcioniranja izvode (formiraju) *cijene* i *količine* roba. To je bitna osobina Keynesovog promatranja privrede u kratkoročnom periodu i keynesijanske *makroekonomije* .

Uspoređujući Keynesovu i prethodnu neoklasičnu teoriju A. Leijonhufvud kaže: "Osnovna novina - i suštinski jedina ključna novina u *Općoj teoriji* bila je napor da se uspostavi systemska analiza ponašanja sistema koji reagira na poremećaje promjenom količina, a ne promjenom nivoa cijena ili prilagođavanjem najamnina."⁴

Keynesova teorija pokazuje kako kapitalna privreda u cikličkom kretanju dospjeva (zbog nedostatka potražnje, potrošnje itd.) u stanje nedovoljne zaposlenosti. Keynesova teorija istovremeno pokazuje da se "privreda može naći u vrlo različitim situacijama i da stvarna putanja razvoja jedne privrede zavisi od složenih kompliciranih odnosa u čijem su središtu očekivanja, kamate i portfolio preferencije - s tim da je ovaj posljednji faktor u posljednje vrijeme zanemaren od strane keynesijanaca.

Stupanj nestabilnosti jedne privrede zavisiti će od neelastičnosti cijena na različitim tržištima; drugim riječima, ako količine trpe najveći teret prilagođavanja, a ne cijene koje su neelastične, tada će situacija biti vrlo kolebljiva, nivoi cijena i proizvodnje biti će podložni velikim oscilacijama."⁵

Keynes i postkeynesijansko tumačenje tržišta naglašavaju zajedničko djelovanje nestabilnosti privrede, neizvjesne budućnosti promjena kolebljivih očekivanja i novca. Oni istražuju teškoće koje ti faktori proizvode u procesu prilagođavanja privrednih subjekata na tržišne i političke oscilacije. "Na tržištu rada to se manifestira u nedovoljnoj nezaposlenosti; na financijskom tržištu kao špekulacije novcem, a na tržištu proizvoda kao smanjivanje proizvodnje. Takav sistem u cjelini podrazumjeva da se prilagođavanje očekivanja i promjene količina premještaju na teret proizvodnje, dohotka i zaposlenosti, a ne na teret relativnih cijena koje bi, poslije inicijalnog šoka, sistem vratile u ravnotežu."⁶

5.3. Sporost, razlike i kašnjenje u prilagođavanju

Pojedini privredni subjekti i socijalne grupe raspolažu s različitim informacijama, znanjima i mogućnostima prilagođavanja na izmjene tržišnih situacija i na izmjene politike centralne vlade. Oni formiraju različite procjene i različita očekivanja. Upravo ove *razlike* u očekivanjima, informacijama, sposobnostima i brzini prilagođavanja u pojedinim periodima i na pojedinim tržištima, stvaraju poduzetnicima povoljne prilike za zaradu (profit). One su značajne i za državnu vlast koja te razlike, posebno na tržištu radne snage upotrebljava kao *početnu* i povoljnu "klimu" za ostvarivanje državno-političkog utjecaja na privredne procese. Spomenute razlike predstavljaju socijalnu, psihološku i političko institucionalnu osnovu za fenomene koji su kasnije nazvani - novčana iluzija i Keynesov efekt.

Premda postoje značajne individualne razlike u prilagođavanju privrednih subjekata (tj. u formiranju i izmjenama njihovih očekivanja i njihove aktivnosti), oni, prema Keynesu, u prosjeku promatrani, ne mogu ni brzo ni precizno predvidjeti buduće tržišno stanje privrede i državne politike. Zbog raznih faktora (nedostatak informacija, razlike u sposobnostima, sistemsko-političke prepreke itd.) privredni subjekti se ne mogu - kako neoklasičari, posebno ratexovci misle i žele - brzo, trenutno i cjenovno prilagoditi na izmjene opće razine cijena i na mjere ekonomske politike. Kod pojedinih privrednih subjekata i socijalnih grupa postoji manje ili veće *vremensko kašnjenje* u prilagođavanju (cjenovnom i količinskom) te značajne *razlike* između *očekivanih* i *ostvarenih* veličina pojedinih varijabli. Te razlike, odnosno greške u predviđanju,

4 Axel Leijonhufvud: On Keynesian Economics and the Economics of Keynes. OUP. Oxford. 1968., str. 24. Vidi hrvatski prevod ove knjige: A. Leijonhufvud: O keynesijanskoj ekonomici i ekonomici J.M. Keynesa. CKD, Zagreb 1987. g.

5 Will Hutton: The Revolution That Never Was: An Assessment of Keynesian Economics. Longman. London 1986., str. 116.

6 Isto, str. 116.

državna vlast obično podržava, održava i upotrebljava u formiranju i ostvarivanju svoje politike. Ratexovci će se kasnije baviti baš tim pitanjem, ali u "oštrijoj" formulaciji: kako da se privredni subjekti zaštite od državane politike koja se zasniva na zabludama i samozabludama koje država podržava i održava?

5.4. Adaptivna očekivanja

Svoj model privrede i kratkoročnu stabilizacijsku politiku Keynes je formirao na pretpostavci da prosječni privredni subjekti zamišljaju budućnost kao produženu i nešto korigiranu sadašnjost. U analizi poslovnih očekivanja Keynes ističe kako je, u njegovom vremenu, "uobičajeno da se činjenice sadašnjeg stanja produže u budućnost i prilagode samo u onoj mjeri u kojoj imamo pouzdane razloge za promjenu očekivanja."⁷

Problem neizvjesne budućnosti i preuzimanje rizika u većini poslovnih odluka rješava se, prema Keynesu, na osnovi iskustva iz prošlosti, zdravog razuma i intuitivnog zaključivanja i predviđanja, a na osnovi preciznih matematičkih proračuna vjerojatnosti događanja (ostvarivanja) neke pojave, stanja, veličine itd. Matematička očekivanja Keynes razumijeva kao umnožak veličine procjenjenih (očekivanih) koristi s veličinom njihove vjerojatnosti ostvarivanja.⁸

One ljudske odluke koje uzimaju u obzir vremensku dimenziju i vjerojatnost ostvarivanja nekog od mogućih (opcionih) događaja, bez obzira da li su osobne, kolektivne ili političko-ekonomske, ne mogu - prema Keynesu - strogo ovisiti o racionalnim, mate-

7 J.M. Keynes: Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca, str. 97. 8 Isto, str. 99, 103-104.

Matematičke formulacije očekivanja kasnije će razviti autori i pristalice koncepcije racionalnih očekivanja koja se pojavila kao alternativa Keynesovoj koncepciji adaptivnih očekivanja.

Matematički način izlaganja Keynes je koristio uglavnom kao ilustraciju i pojašnjenje svojih teza. On je to razlikovao od tendencije matematizacije ekonomike i ekonomije u cjelini, što je jasno kritizirao.

Izlažući svoju koncepciju očekivanja Keynes procjenjuje da "...naša postojeća znanja ne daju nam dovoljnu osnovu za proračun matematičkih očekivanja." Na drugom mjestu kaže da veliki dio "matematičke" ekonomike predstavlja čistu špekulaciju - isto toliko netočnu kao što su netočne i polazne pretpostavke na kojima se zasniva. "Ona dovodi svog tvorca u situaciju da u zbrci pretencioznih i nekorisnih matematičkih simbola izgubi iz vida složenost i međuzavisnost realnog svijeta." - Vidi: J.M. Keynes: Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca, CKD, Zagreb 1987., str. 99., 104, 172. i ranije izdanje ovog djela pod naslovom: J.M. Kejnz: Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca. Beograd 1956., str. 321. očito je da očekivanja Keynes zasniva na subjektivnoj procjeni vjerojatnoće, a ne na objektivnoj koja je mjerljiva.

matičkim proračunima. One se i ne donose na osnovi takvih proračuna, jer za njih - ističe Keynes - ne postoje potrebne i pravovremene informacije i drugi znanstveni temelji. U predviđanju budućih efekata svoje aktivnosti ili efekata vladine politike, privredni subjekti - prema Keynesu - stalno čine manje ili veće greške. Nakon upoređivanja očekivanih i ostvarenih veličina oni se, brže ili sporije, opet s većom ili manjom greškom u procjeni, prilagođavaju (adaptiraju) na stvarno stanje. Takav oblik svijesti i takav način poslovno-političkog ponašanja označavaju se (u kasnijoj literaturi) sintagmom - "adaptivna očekivanja" ili "adaptivno ponašanje" i slično.

Slijedeći (a) pretpostavku o dominaciji egoističkih motiva i racionalnog ponašanja privrednih subjekata, (b) pretpostavku o stabilnosti privatno-vlasničke privrede i (c) zakon velikih brojeva gdje se individualne i suprotne varijacije uzajamno neutraliziraju, neoklasični ekonomisti su pokušali povezati Keynesa s neoklasičnom teorijom i formirati makroekonomske modele koji omogućavaju valjane ekonomske prognoze budućih rezultata ili stanja privrede.

Premda je davao kontraverzne ocjene o tim pokušajima, detaljnija analiza njegovog djela pokazuje da u njegovoj idejnoj evoluciji i idejnim kolebanjima prevladava kritički odnos prema navednim pokušajima spajanja njegovih i neoklasičnih ideja u cilju modeliranja i prognoziranja privrednih kretanja. Odgovarajući svojim kritičarima Keynes je (1937.g.) kronični uzrok nedovoljne zaposlenosti i neravnosti u privrednom sistemu vidio u neizvjesnoj budućnosti, neznanju i nemoći da se saznaju, prognoziraju budućnosti, neznanju i nemoći da se saznaju, prognoziraju konsekvence od ulaganja kapitala, promjene diskontne stope i sličnih akcija u sadašnjosti. "U vezi sa svim pitanjima - pisao je Keynes - nema nikakve naučne osnove za kojima se može formirati ikakva vjerojatnoća koja se može izračunati. Mi o tome jednostavno ništa ne znamo."⁹ Naše znanje o budućnosti jest, ističa je Keynes, promjenljivo, nesigurno i neprecizno. Tu postoji, dakle, prostor za manipulaciju s očekivanjima.

U Keynesovoj teoriji i politici posebno su važna *inflacijska očekivanja* i njihova upotreba u ekonomskoj politici. I ona su po temeljnim osobinama *adaptivna*, a ne racionalna matematička. Keynes procjenjuje da privredni subjekti i pojedine socijalne grupe,

9 Navedeno prema D. Bell: Modeli i realnost u ekonomskim raspravama, Treći program Radio Sarajeva", br. 57-58, 1987., str. 63.

posebno radnici, stalno i zbog mnogo uzroka (nedostatak informacija, neznanje, sistemsko-političke prepreke itd.) čine *greške u predviđanju buduće stope inflacije*. Oni uglavnom potcjenjuju stopu rasta inflacije, jer se u praksi pokazuje da je ostvarena stopa inflacije uglavnom veća od očekivane i od stope rasta nominalnih najamnina.

Privredni subjekti, prema Keynesu, ne mogu se brzo i potpuno prilagoditi na inflaciju, već s manjim ili većim vremenskim zakašnjenjem i djelomično, tj. s manjim ili većim koeficijentom prilagođenosti. Učeci na svojim greškama, oni, prije ili kasnije, korigiraju svoja predviđanja i prilagođavaju se stvarnim privrednim kretanjima. Formirajući institucije, pravne norme i mjere ekonomske politike državna vlast formira, zapravo, opće okvire i "pravila tržišno-političke igre". Institucionalni i pravno politički okviri i "pravila igre" najčešće jednoj grupi privrednih subjekata otežavaju, a drugoj grupi olakšavaju uvjete privređivanja i prilagođavanja na političke i tržišne oscilacije. U takvoj situaciji raste potreba za stručnim znanjem, zatim odgovornosti vlade za stanje u privredi i potreba za političkim konsenzusom koji bi uskladio vrednote i sukobljene ekonomsko-političke interese.

5.5. *Kratkoročni vremenski horizont*

Keynes je, kao pragmatičan mislilac, uočio da analiza formiranja, stanja i načina izmjene poslovnih očekivanja u nekoj privredi, jest više analitičko-empirijsko nego teorijsko piranje. Svoju teoriju i politiku on je zasnovao na konkretnoj analizi privreda svog vremena, naglašavajući da ga zanimaju kratkoročna rješenja krizno-deflatornog stanja te, s tim u vezi, i uloga kratkoročnih očekivanja u stabilizaciji privrede.

I, na kraju, treba istaknuti Keynesov stav da će promjene kratkoročnih i dugoročnih očekivanja izazvati, u pravilu, puni efekt na proizvodnju i zaposlenost tek tijekom dužeg vremenskog perioda. Tu tezu kasnije će osporavati autori i pristalice *koncepcije racionalnih očekivanja*.

Premda je započeo veliku kritiku neoklasične škole Keynes nije sasvim napustio njene principe i teorije. Ako država u kratkom periodu i pomoću stabilizacione politike, uspije uspostaviti punu zaposlenost - tada, isticao je on, opet počinje vrijediti klasična teorija. Taj stav je prihvatila neoklasična sinteza koja u kratkom periodu koristi Keynesovu, a u drugom periodu - preporučuje neoklasičnu politiku.

6. **ULOGA OČEKIVANJA U KEYNESOVOM MODELU PRIVREDE I POLITICI STABILIZACIJE**

Razmotrimo sada detaljnije kako pojam očekivanja i stanja raznih poslovnih očekivanja Keynes uključuje u svoj model privrede i u anticikličku, kratkoročnu ekonomsku politiku. Vidjet ćemo na konkretnim primjerima kako Keynes, a poslije njega i mnogi njegovi sljedbenici, koriste i kombiniraju (u objašnjavanju, modeliranju i usmjeravanju privrede) ekonomističke, politekonomske, sociološke i psihološke pojmove.

U Keynesovoj teoriji i politici javljaju se razne vrste očekivanja:

- a) očekivanja radnika u pogledu njihovih realnih najamnina;
- b) očekivanja poduzetnika o mogućnostima ostvarenja profita;
- c) očekivanja privrednih subjekata u pogledu kretanja buduće globalne razine cijena;
- d) očekivanja špekulanata o budućem kretanju cijana na robnom, financijskom i drugim tržištima;
- e) očekivanja vlade o efektima mjera njene politike;
- f) očekivanja građana, privrednih subjekata i pojedinih socijalnih grupa u pogledu političkog sistema i mjera vladine politike, itd.

Pojedini privredni subjekti i različite socijalne grupe imaju različiti tržišni i politički položaj, različite informacije, te različite brzine prilagođavanja na izmjenenu nominalnih varijabli (cijena, nominalnih nadnica, novčane mase itd.). Tako, na primjer, radnici se, prema Keynesu, sporije prilagođavaju na izmjenenu opće razine cijena nego poduzetnici, jer dominantna politekonomska paradigma, politički sistem, računovodstvo itd. omogućavaju i olakšavaju poduzetnicima brže prilagođavanje.

Radnici, na primjer, u pravilu, *očekuju* da će se s povećanjem njihovih *nominalnih najamnina* povećati i njihove *realne najamnine*. Oni, zbog toga, na smanjivanje nominalnih najamnina reagiraju raznim protestima (štrajkovi, smanjivanje produktivnosti itd.), a na povećanje nominalne najamnine - reagiraju većom ponudom rada, jer ne mogu trenutno utvrditi svoju realnu najamninu niti odnos stope rasta nominalnih najamnina i stope rasta inflacije.

Takvo stvarno stanje radničkih očekivanja Keynes je nazvao "srećnom okolnosti",¹⁰ sretnom, naravno, za snage i personifikacije kapitala, odnosno za državu koja je ovdje institucija kolektivne svijesti i kolektivne snage kapitala. Na toj procjeni zasnovao je svoju politiku najamnina i iskoristio je za deflacioniranje (smanjivanje) realnih najamnina (što motivira poduzetnike na veću zaposlenost). Ostvario je to pomoću fleksibilne novčane politike u kojoj cijene rastu brže nego nominalne najamnine. Takvo pogrešno očekivanje radnika i navođenje, "zavođenje" radnika na takvo mišljenje i očekivanje, kasnije je, od strane neoklasičnih kritičara Keynesa, ocijenjeno kao *novčana iluzija i politika laži*.

Kod radnika, dakle, dominiraju adaptivna inflacijska očekivanja i prilagođavanje koje je sporije od prilagođavanja poduzetnika. Politički značaj adaptivnih inflacijskih očekivanja kod radnika i drugih privrednih subjekata je vrlo velik: tamo gdje dominira takav tip očekivanja i prilagođavanja, inflacija se može koristiti (i koristi se) kao način preraspodjele dohotka, odnosno kao način rješavanja političke pat-pozicije. Drugim riječima, tu se inflacija koristi kao sredstvo preraspodjele dohotka od slabijih prema moćnijim privrednim subjektima. Nedobrovoljni (a često i teže vidljivi) prenos bogatstva vrši se od onih imaju fiksne cijene, fiksne prihode, tj. od onih koji se sporije prilagođavaju prema onim koji to čine brže i s većim koeficijentom prilagođenosti.

Keynesovi kritičari (naročito montaristi i raterxovci) pokazali su da se keynesijanski koncesus rada i kapitala te pozitivno djelovanje fleksibilne novčane politike na povećanje zaposlenosti i proizvodnje (poznato kao Keynesov efekt) zasnivaju upravo na adaptivnim inflacijskim očekivanjima, tj. na greškama

¹⁰ Isto, str. 26.

I neoklasična škola koristi pojam očekivanja u objašnjavanju nadnica i tržišta radne snage.

Prema neoklasičnoj školi potražnja za radnom snagom je opadajuća funkcija tekuće realne nadnice, definirane kao omjer nominalne nadnice i sadašnje razine cijena, a ponuda radne snage je rastuća funkcija "zamišljene" realne nadnice, definirane kao omjer tekuće, ponuđene nominalne nadnice i očekivane razine cijena.

Keynes odbacuje takvu pretpostavku kao pogrešnu i nerealnu i dokazuje da ponuda radne snage, u kratkom roku, nije funkcija realne nadnice (jer radnici ne znaju unapred kolika je ona) već je funkcija nominalne nadnice.

Prihvatanje prvog neoklasičnog objašnjenja kao pravila tržišne igre jest povoljna okolnost za poduzetnike, a nepovoljna okolnost za radnike. Takva pravila tržišne igre povećavaju sukobe između rada i kapitala. Keynes nastoji taj sukob ublažiti i pronaći kompromisno rješenje.

radnika u procjeni stope inflacije i novčanoj iluziji na strani ponude rada. Keynesijanski koncensus i Keynesev efekt traju dok taju adaptivna inflacijska očekivanja i novčana iluzija, a nestaju kada nestaju ove greške i zablude na strani ponude rada, tj. kada radnici ostvare indeksaciju nadnica i cijena.

Stabilizirajuće djelovanje keynesijanske politike smanjuje se ili sasvim nastaje u onom situacijama i privredama gdje ne dominiraju adaptivna, već neka druga očekivanja.

Pozitivna, optimistička očekivanja poduzetnika o mogućnosti zarade (stjecanja profita, rente i sl.) jesu preduvjet pokretanja proizvodnje. Poduzetnik organizira proizvodnju neke robe tek kada i ako očekuje da će roba, nakon završetka proizvodnje, biti prodana po cijeni koja nadmašuje troškove i omogućava stjecanje profita.

Ono što sprečava poslodavce da unajme nezaposlene radnike i povećaju proizvodnju nije jednostavno razina novčanih najamnina (za koje poslodavci smatraju da su visoke), već odnos sume najamnina i drugih troškova, s jedne strane, te razina postojeće efektivne potražnje i pesimistička očekivanja o kretanju buduće efektivne potražnje, tj. očekivanja o mogućnosti prodaje roba i zarade, s druge strane. Iz takve procjene ("dijagnoze" stanja) slijedi i "terapija": fleksibilnom novčanom politikom država može (i treba) povećati nominalne najamnine i novčanu sumu, tj. efektivnu potražnju i tako povećati poduzetnička očekivanja o mogućnosti prodaje roba i zarade.

Predviđanje i očekivanje budućih, skorašnjih poslovnih situacija, posebno budućih prihoda od sadašnjih investicija, bitno utječe na opseg proizvodnje u sadašnjosti. Cijena kapitalne (investicijske) opreme koju su poduzetnici spremni platiti (tzv. cijena potražnje) je veća ako oni očekuju veće buduće prihode od sadašnjih ulaganja kapitala. Povjerenje investitora (vlasnika kapitala) u politički privredni sistem i njihova poslovna očekivanja jesu subjektivne determinante investicija i privrednog razvoja.

Veličina investicija u Keynesovom modelu privrede zavisi od (a) kamatne stope i (b) marginalne efikasnosti kapitala. Marginalna efikasnost kapitala zavisi od odnosa (b-1) cijene ponude kapitalne imovine, što je objektivna kategorija, i (b-2) procijenjenih, očekivanih prihoda od sadašnjih investicija, što je subjektivna kategorija.¹¹

¹¹ Isto, str. 96.

"Moglo bi se reći da krivulja marginalne efikasnosti kapitala određuje uvjete pod kojim se potražuju sredstva namjenjena investicijama, dok kamatna stopa određuje uvjete pod kojim se ta sredstva u datom trenutku nude."¹²

Investicijsko ulaganje kapitala smatra se rentabilnim (i poželjnim) ako je očekivani neto prinos, u određenom vremenu, veći od mogućeg prihoda koji se, uz postojeću kamatnu stopu, ostavljuje u slučaju ulaganja tog kapitala u banku. Keynesov pojam marginalne efikasnosti kapitala možemo, dakle, razumjeti kao diskontnu stopu koja izjednačava sadašnju vrijednost toka dohotka s cijenom ponude imovine pomoću koje se taj dohodak proizvodi.

Očekivanja budućeg neto prinosa na uloženi kapital i *kamatna stopa* pojavljuju se kao determinante investicijske potražnje i veličine investicija. Smanjivanjem ili povećavanjem kamatne stope država može bitno utjecati na veličinu investicija i uravnoteživanje privrede. S tim u vezi, "dugoročna očekivanja imaju, barem u uobičajenim okolnostima, veliki ali ne i odlučujući utjecaj na stopu investicija. Samo nam, međutim, iskustvo - ističe Keynes - može pokazati u kojoj je mjeri upravljanje kamatnom stopom sposobno da neprekidno potiče prikladni obujam investicija."¹³

Pojam očekivanja Keynes koristi i u objašnjavaњу *špekulativne potražnje novca* kao oblika držanja imovine. Cijene obveznica, kao alternativnog oblika držanja imovine, mijenjaju se u inverznom odnosu s kretanjem kamatne stope. Promjene kamatne stope bitno utječu na kretanje potražnje za obveznicima i drugim vrijednosnim papirima. *Neizvjesnost* kretanja budućih kamatnih stopa, odnosno razlika između *očekivane* i *stvarne kamatne stope* je osnova špekulativne potražnje za novcem.

Kada građani i privredni subjekti očekuju da će kamatna stopa rasti, a cijene obveznica padati, oni tada radije drže gotovinu nego obveznice, jer uloženi novac u kupovinu obveznica sadrži gubitak moguće dobiti u obliku povećanih kamata na gotovinu koja je uložena u banku. Kada, dakle, privredni subjekti *očekuju* porast kamatne stope u bliskoj budućnosti, oni istovremeno pokazuju i povećanu težnju ili preferenciju za

likvidnim sredstvima (gotovim novcem), odnosno špekulativnu potražnju za novcem.¹⁴

7. ZAKLJUČAK

Dosadašnja razmatranja možemo ukratko sumirati ovako:

1. Pojam očekivanja ima značajnu ulogu u Keynesovoj i kasnijem keynesijanskoj teoriji i politici, jer očekivanja budućih efekata od sadašnje privredne aktivnosti bitno utječe na veličinu i uravnoteživanje makroekonomskih varijabli.
2. Formiranje, analiza stanja i načina izmjene poslovnih očekivanja predstavlja dio poduzetničke aktivnosti i aktivnosti vlade u izboru mjera ekonomske politike.
3. Pretkeynesijanska neoklasična škola pretpostavlja je da su poslovna očekivanja (u uvjetima potpune konkurencije i stabilnosti tržišta) egzogena, poznata, uglavnom stabilna te da njihove promjene ne mogu bitnije utjecati na ponašanje privrednih subjekata niti na makroekonomske varijable (prizvodnju, zaposlenost i sl.)
Keynes, naprotiv, pokazuje da "opći okvir" tržišnih zbivanja u njegovom vremenu, nije potpuna već nepotpuna konkurencija; da su poslovna očekivanja u takvim uvjetima endogene i promjenljiva; zatim da formiranje, stanje i načini izmjene poslovnih očekivanja bitno utječu na razinu proizvodnje i zaposlenosti u kratkom roku.
4. U Keynesovom modelu privrede, kojeg označavamo kao "fix-price system", privredni subjekti u kratkoročnom periodu prilagođavaju se prvenstveno *količinski*, a cjenovno prilagođavanje se zbiva u dužem roku.
5. U uvjetima dominacije nepotpune konkurencije privredni subjekti formiraju svoja očekivanja uglavnom na osnovi svojeg i tuđeg iskustva u prošlosti i pri tom stalno čine manje ili veće greške. Oni nemaju znanstvenu ni drugu osnovu za formiranje preciznih, racionalnih matematičkih očekivanja u kojima su očekivane i stvarne veličine izjednačene. Njihove informacije i znanja su nepotpuna, a očekivanja promjenljiva i nesigurna.

¹² Isto, str. 105.

¹³ Isto, str. 105.

¹⁴ O špekulativnoj potražnji za novcem vidi detaljnije: J. Tobin: Liquidity Preference as Behaviour towards Risk. - "Review of Economic Studies", t. 25, february, 1958., str. 65-86.; Mate Babić: Makroekonomski modeli, "Narodne novine", Zagreb 1989., str. 256-258.

6. Učeći na greškama u predviđanju relevantnih varijabli u prošlosti, privredni subjekti stalno korigiraju svoja predviđanja i ponašanje, prilagođavajući se, brže ili sporije, stvarnom stanju na tržištu i privrednom sistemu. Takvu vrstu očekivanja i ponašanja obično nazivamo - adaptivna očekivanja.
7. Keynes je pokazao kako adaptivno očekivanja država može koristiti u rješavanju krizno deflatornog stanja privrede. Politička upotreba Keynesove teorije olakšala je rješavanje krizno-deflatornog stanja privrede u tridesetim godinama), ali je kasnije, naročito u šezdesetim i sedamdesetim godinama, proizvela krizno-inflatorno stanje privrede.

LITERATURA

1. *Babić Mate*: Makroekonomski modeli. "Narodne novine", Zagreb 1989.
2. *Bell Daniel*: Modeli i realnost u ekonomskim raspravama, "Treći program Radio Sarajeva", br. 57-58; 1987.
3. *Dow Sheila*: Macroeconomic Thought. Blackwell. Oxford 1985.
4. *Hutton Will*: The Revolution That Never Was: An Assessment of Keynesian Economics. Longman. London 1986.
5. *Keynes J.M.*: A Treatise on Probability. Macmillan. London 1952.
6. *Keynes J.M.*: A Treatise on Money. Macmillan. London 1950.
7. *Keynes J.M.*: Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca. CKD, Zagreb 1987.
8. *Leijonhufvud Axel*: O kejnzijskoj ekonomici i ekonomici J.M. Keynesa. CKD. Zagreb 1987.
9. *Modigliani Franco*: Rasprava o stabilizacijskoj politici. CKD. Zagreb 1991.
10. Stoks Mark: Uncertainly in Keynes's General Theory. "History of Political Economy", No. 12, 1980.
11. *Tobin James*: Akumulacija imovine i ekonomska aktivnost. CKD, Zagreb 1983.

Đuro Medić, Ph.D.

KEYNES' CONCEPTION OF BUSINESS EXPECTATIONS

Summary

In this article the author systematizes and interprets the Keynes' conception of business expectations evaluating that it is a question of adaptive expectation. It shows the role and significance of this notion in the Keynes' economy model and Keynesian stabilization policy.

Considering various kinds of expectations (enterprising, speculative, inflatory etc.) the author presents in more details the Keynes' version of the adaptive inflatory expectations and their role in the successes and failures of the neo-Keynesian economy management.